

prof. dr hab. Krzysztof Jasiecki

Europejskie wartości w czasie globalnych kryzysów

Wykład w ramach projektu Jean Monnet Module “EU: European values and ethics in politics and economy ” grant nr 101127158 ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

**Festiwal Nauki, SGH
Warszawa, 26 września 2024**

Agenda spotkania

- Czym są wartości europejskie ? Kontekst historyczny: geneza i fundamenty aksjologiczne
- Przesłanki atrakcyjności europejskich wartości
- Pojęcie europejskich wartości w regulacjach prawnych Unii Europejskiej
- Europejskie wartości w nowym „wielobiegunowym nieładzie” międzynarodowym
- Podsumowanie
- Dyskusja: pytania i komentarze

Chrześcijańskie, oświeceniowe i liberalne źródła europejskich wartości: wybrane aspekty

- **Geneza:** wspólnota kulturowa, (P. Dubois) *Respublica Christiana*, (J. Bentham) rozbrojenie i wolny handel, (I. Kant) federacja państw i kosmopolityczne prawo, (J. Locke, A. Smith), rządy prawa, zależności handlowe;
 - **Perspektywa historiozoficzna:** optymistyczna ocena natury ludzkiej i polityki, pluralizm rozwiązań politycznych, instytucjonalny rozdział religii i państwa, akceptacja nauki i postępu społecznego;
 - **Kluczowe kategorie teoretyczne i aksjologiczne:** wolność, prawa człowieka, sprawiedliwość, solidarność, demokratyczny pokój i promocja demokracji, bezpieczeństwo zbiorowe, odrzucenie wojny, teorie integracji/federalizm, transnacionalizm, multilateralizm, europocentryzm/westernizacja;
 - **Etyka/moralność:** propagowanie uniwersalnych wartości, postulat zgodności działania polityków z etyką odpowiedzialności;
 - **Przykłady:** prezydent USA W. Wilson, organizacje międzynarodowe (Liga Narodów, ONZ, EWG/UE), redukcja zbrojeń, prawo narodów do samostanowienia, nienaruszalność terytorialna, jawność traktatów;
 - **Inspiracje:** hegemonia amerykańska w zachodniej hemisferze po 1945 roku miała oświeceniowy, liberalny charakter, jako zmodyfikowana wersja europejskich wartości (współpraca transatlantycka).
-

Historyczne zakorzenienie europejskich wartości w świecie

- **Terytorialna ekspansja wiodących państw europejskich** zdominowała główne megatrendy rozwoju i zależności większości regionów świata od XVI w. do II wojny światowej w sferze polityki, handlu, gospodarki, kultury itd.
 - Ugruntowane zostało **przekonanie**, że **Europa** - głównie mocarstwa kolonialne - **stanowi główny ośrodek nowoczesności** i modernizacji w świecie.
 - **Zmiany sposobów myślenia w Europie stały się układem odniesienia dla innych społeczeństw**: Renesans („rewolucja Gutenberga”, państwo narodowe, sekularyzacja kultury, zreformowana religijność, „duch kapitalizmu”/„etyka protestancka”, rewolucja naukowa), Oświecenie (idea absolutyzmu, prawo do rewolucji, sekularyzacja, racjonalizm, liberalizm, nacjonalizm, socjalizm, prawa człowieka i obywatela).
 - **Ruchy narodowo wyzwolenicze i rewolucyjne** odrzucające hegemonię państw zachodnich, kolonializm i postkolonializm odwoływały się do powstałych w Europie idei politycznych oraz strategii rozwojowych, dostosowując je do własnych potrzeb, tradycji i wyobrażeń (m.in. Bolivar, Sun-Jat Sen, Gandhi, Nyerere, Naser).
-

Atrakcyjność kultury i wartości europejskich po II wojnie światowej

- Po II wojnie światowej proces integracji europejskiej wytworzył **unikalny wzorzec** pokojowej **współpracy państw** (które wcześniej wielokrotnie rywalizowały militarnie), a później odbudowały gospodarki i realizowały strategie dynamicznego rozwoju gospodarczego, inkluzyjnej polityki społecznej, edukacji, ochrony zdrowia itd.
 - EWG **stała się ośrodkiem grawitacji** budzącym nadzieje na dołączenie do świata wolności i dobrobytu dla niektórych innych regionów świata (basen śródziemnomorski), a UE dla Europy Środkowo-Wschodniej oraz innych projektów integracyjnych (ugrupowania regionalne, próby ustanowienia wspólnej waluty w ZEA).
 - Kolejne poszerzenia EWG i UE wytworzyły **nadzieje na Europę jako nowy rodzaj imperium** z policentrycznym systemem rządów, podzieloną suwerennością, nieostrymi granicami, wieloma zazębiającymi się jurysdykcjami oraz wyrazistą różnorodnością kulturową i gospodarczą.
 - **UE weszła w rolę siły normatywnej** (*normative power*) promującej swój system wartości na zewnątrz poprzez pomoc rozwojową, umowy handlowe, stowarzyszenie i uzyskanie członkostwa („europeizacja”, warunkowość).
-

Czym są wartości europejskie? Traktat o Unii Europejskiej

Kto tworzy wartości i cele UE?

- elity polityczne państw członkowskich (od 6 do 28/27), 448 milionów obywateli UE
- Traktat o Unii Europejskiej (TUE) podpisany w Maastricht w 1992 r. jako **wykładnia wartości europejskich** przyjęty przez państwa członkowskie UE.
- TUE: umowa międzynarodowa, która weszła w życie 1 listopada 1993 r.

Art. 2 TUE

- **Unia opiera się na wartościach** poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości. Wartości te są wspólne Państwom Członkowskim w społeczeństwie opartym na pluralizmie, niedyskryminacji, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności oraz na równości kobiet i mężczyzn.

Z wartości wypływają **cele**: wspieranie pokoju, wartości UE i dobrobytu jej narodów, Unia tworzy rynek wewnętrzny, unię gospodarczą i walutową oraz prowadzi politykę zagraniczną (art. 3 TUE).

Traktatowe definiowanie współczesnych wartości europejskich

Art. 3.5 TUE

- **W stosunkach zewnętrznych Unia umacnia i propaguje swoje wartości i interesy** oraz wnosi wkład w ochronę swoich obywateli. Przyczynia się do pokoju, bezpieczeństwa, trwałego rozwoju ziemi, do solidarności i wzajemnego szacunku między narodami, do swobodnego i uczciwego handlu, do wyeliminowania ubóstwa oraz do ochrony praw człowieka, w szczególności praw dziecka, a także do ścisłego przestrzegania i rozwoju prawa międzynarodowego, w szczególności zasad Karty Narodów Zjednoczonych

Art. 21.1 TUE

- **Działania Unii na arenie międzynarodowej oparte są na zasadach**, które leżą u podstaw jej utworzenia, rozwoju i rozszerzenia oraz które zamierza wspierać na świecie: demokracji, państwa prawnego, powszechności i niepodzielności praw człowieka i podstawowych wolności, poszanowania godności ludzkiej, zasad równości i solidarności oraz poszanowania zasad Karty Narodów Zjednoczonych oraz prawa międzynarodowego.
-

Traktat Lizboński (2009)

Z Preambuły Traktatu Lizbońskiego... „ZDECYDOWANI przejść do nowego etapu procesu integracji europejskiej, zapoczątkowanego ustanowieniem Wspólnot Europejskich, INSPIROWANI kulturowym, religijnym i humanistycznym dziedzictwem Europy, z którego wynikają powszechne wartości, stanowiące nienaruszalne i niezbywalne prawa człowieka, jak (...) wolność, demokracja, równość oraz państwo prawne, (...)”

- Traktat Lizboński nadał moc prawną Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej jako zbiorowi fundamentalnych praw człowieka i obowiązków obywatelskich.
 - **Rządy Wielkiej Brytanii, Polski i Czech ograniczyły dla swoich obywateli ochronę prawną Karty praw podstawowych** poprzez przyjęcie [dodatkowego protokołu](#), będącego częścią traktatu lizbońskiego.
 - **Krytyka Karty w Polsce:** sprzeczność Karty z wartościami chrześcijańskimi, formuła prawna Karty (liczne klauzule generalne) może doprowadzić do licznych konfliktów interpretacyjnych, zawarte w postanowieniach Karty dysproporcje pomiędzy wolnościami indywidualnymi a ochroną praw i godności innych osób.
 - W 2012 r. UE otrzymała Pokojową Nagrodę Nobla za działania na rzecz pokoju, pojednania, demokracji i praw człowieka w Europie.
-

Wartości Unii Europejskiej (1)

Karta Podstawowych Praw Unii Europejskiej składa się z [preambuły](#) oraz 54 artykułów rozdzielonych między 7 rozdziałów:

- **Godność człowieka** (art. 1–5)
ochrona godności ludzkiej; prawo do życia (w tym zakaz orzekania i wykonywania [kary śmierci](#)); prawo do integralności cielesnej (w tym zakaz praktyk [eugenicznych](#), zakaz czerpania zysków z ciała ludzkiego jako takiego i jego części, zakaz [klonowania](#) w celach reprodukcyjnych); zakaz tortur i poniżającego traktowania lub karania; zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej.
 - **Wolności** (art. 6–19)
prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego; prawo do poszanowania prywatności i życia rodzinnego; [ochrona danych osobowych](#); prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny; [wolność myśli, sumienia i religii](#); wolność przepływu informacji i wyrażania opinii; wolność zgromadzania się i stowarzyszania się; wolność sztuki i badań naukowych; prawo do edukacji; wolność wyboru zawodu i prawo do zatrudniania się w każdym państwie UE; wolność prowadzenia działalności gospodarczej; prawo własności (w tym własności intelektualnej); prawo do [azylu](#); ochrona na wypadek wydalenia i [ekstradycji](#).
-

Wartości Unii Europejskiej (2)

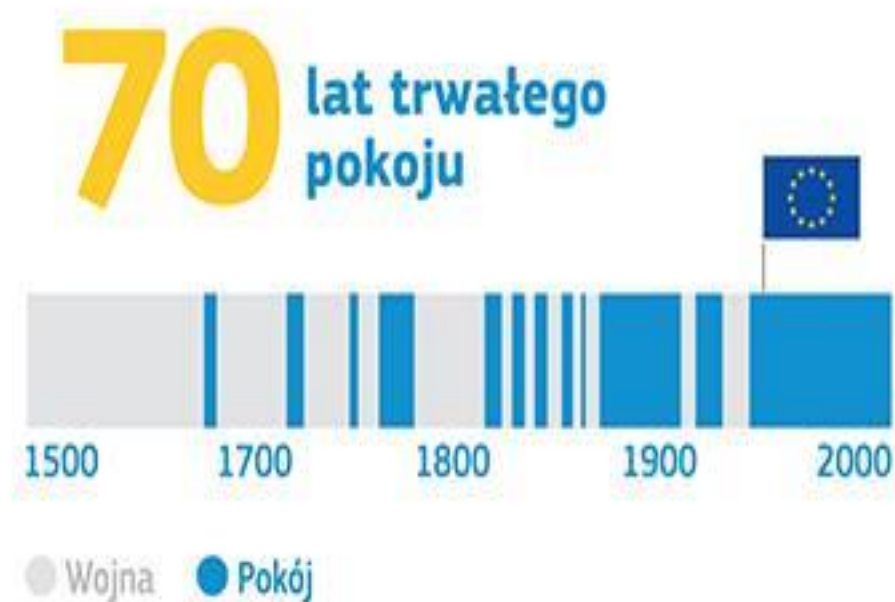
- **Równość** (art. 20–26)
[równość wobec prawa](#); zakaz wszelkiej dyskryminacji; poszanowanie różnorodności kulturowej, religijnej i językowej, równość płci, prawa dziecka; prawa osób starszych; integracja osób niepełnosprawnych.
 - **Solidarność** (art. 27–38)
prawo pracowników do informacji i konsultacji; prawo do [układów zbiorowych](#) i wspólnych działań; prawo do pomocy społecznej i mieszkaniowej; prawo do ochrony przed nieuzasadnionym zwolnieniem; prawo do dobrych warunków pracy; zakaz pracy dzieci i ochrona pracującej młodzieży; zakaz zwolnień z powodu macierzyństwa, prawo do zasiłku macierzyńskiego i opiekuńczego; prawo do pomocy socjalnej; prawo dostępu do służby zdrowia; ochrona środowiska; ochrona konsumenta.
 - **Prawa obywatelskie** (art. 39–46)
prawo do głosowania i kandydowania w wyborach do [Parlamentu Europejskiego](#); prawo do głosowania i kandydowania w wyborach samorządowych; prawo do dobrej administracji; prawo dostępu do dokumentów unijnych; prawo składania skarg do [Rzecznika Praw Obywatelskich](#); prawo składania petycji do Parlamentu; prawo przemieszczania się i osiedlania; prawo do ochrony dyplomatycznej i konsularnej.
-

Wartości Unii Europejskiej (3)

- **Wymiar sprawiedliwości** (art. 47–50)
prawo do rzetelnego procesu sądowego; domniemanie niewinności i prawo do obrony; zasada legalizmu i proporcjonalności w procesie karnym; *ne bis in idem procedatur* (nikt nie może być ścigany lub skazywany z powodu faktów, co do których został już uniewinniony lub skazany; nie może być sądzony dwa razy o to samo).
- **Postanowienia ogólne** (art. 51–54):
zakres stosowania Karty (podczas implementacji prawa wspólnotowego przez ciała unijne); zakres gwarantowanych praw (mogą być ograniczone tylko, jeśli jest to konieczne dla ochrony dobra publicznego lub innego z praw, przy uwzględnieniu zasady proporcjonalności); zakaz interpretacji Karty w sposób uszczuplający prawa człowieka gwarantowane przez inne akty prawa międzynarodowego; zakaz nadużycia praw (nie mogą być interpretowane jako uprawnienie do wydania aktu prawnego niweczącego którekolwiek z praw i wolności).

Najważniejsze osiągnięcia Unii Europejskiej i korzyści z członkostwa w UE (1)

- Pokój i stabilność

Jednolity rynek

- swobodne przemieszczanie się ludzi, towarów, usług i kapitału
- Swoboda podróżowania, kształcenia, prowadzenia działalności gospodarczej etc.
- Wprowadzenie **euro** – waluty, z której korzysta ponad 340 milionów obywateli Unii
- 17 milionów obywateli żyje lub pracuje w innym państwie UE

Najważniejsze osiągnięcia Unii Europejskiej i korzyści z członkostwa w UE (2)

Ochrona i prawa obywateli

- Zakaz dyskryminacji
- Wolność słowa
- Prawa pracownicze: 48-godzinny tydzień pracy, płatne urlopy (min. 4 tyg.)
- Prawa cyfrowe: ochrona danych osobowych, 74% użytkowników Internetu robi zakupy online
- Prawa konsumentów: zwrot towarów, wysokie normy jakościowe towarów

Najważniejsze osiągnięcia Unii Europejskiej i korzyści z członkostwa w UE (3)

Działalność gospodarcza, rozwój i handel

- UE Jest największym blokiem handlowym na świecie, największym na świecie eksporterem towarów i usług oraz głównym rynkiem importowym dla ponad 100 krajów.
- Wspólna polityka handlowa
- Ochrona MSP przed negatywnymi skutkami globalizacji
- Największy partner handlowy USA i Chin
- Wysokie normy jakościowe np. żywności, ochrony środowiska

Solidarność jako wartość w prawie UE

- Solidarności została uznana za podstawę procesu integracji europejskiej, Robert Schuman określał tę zasadę jako rację stanu (*raison de'etre*) Wspólnot Europejskich.
 - Jednak początkowo nie mówiono wiele o solidarności zakładając, że jest ona wartością podstawową we Wspólnotach Europejskich i że jest tak oczywista, iż nie wymaga uregulowania prawnego.
 - Dopiero w latach 90 wpisano ją do Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu z Lizbony.
 - Obecnie zasada solidarności wpisana do Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE) w art. 222 stanowi, że *Unia i jej państwa członkowskie działają wspólnie w duchu solidarności jeżeli jakiegokolwiek państwo członkowskie stanie się przedmiotem ataku terrorystycznego lub ofiarą klęski żywiołowej lub katastrofy spowodowanej przez człowieka. Wówczas Unia i inne państwa mobilizują wszystkie będące w ich dyspozycji instrumenty.* Wyliczenia dotyczące możliwości działań są dość szczegółowe, ale zasadę solidarności powinno się interpretować znacznie szerzej – **jako działanie na rzecz dobra wspólnego, w imię zaufania i wzajemności.**
-

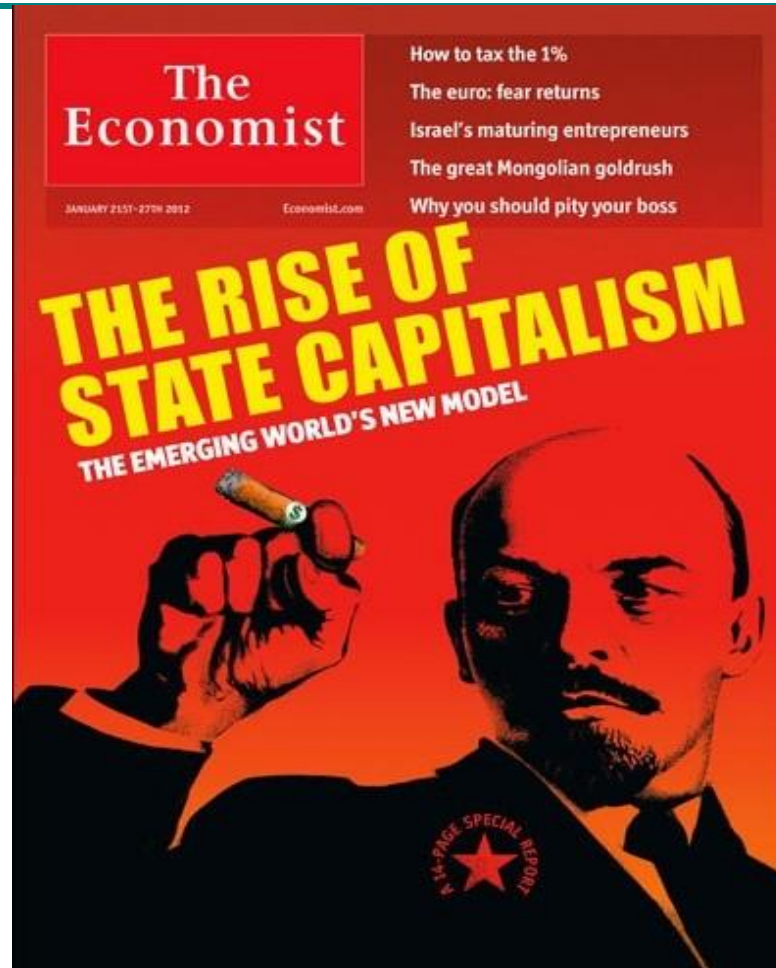
Solidarność jako wartość UE w czasach kryzysów

- Zjednoczona Europa miała być czymś więcej niż tylko współpracą państw, bowiem odwoływała się do takich wartości jak **bezinteresowność, przebaczenie i pojednanie**, stawiała za cel zachowanie pokoju między dotychczas zwaśnionymi państwami.
- Idea solidarności była w UE interpretowana w dwojaki sposób.
 - 1) Jest rozumiana **w perspektywie paneuropejskiej** jako solidarność między państwami i regionami (przy zachowaniu zasady subsydiarności)
 - 2) **w wymiarze krajowym** – jako solidarność między jednostkami i grupami społecznymi, między bardziej i mniej uprzywilejowanymi.
- Współcześnie **solidarność europejska ma szeroki zakres znaczeniowy** – oznacza wzajemne wsparcie i współpracę państw członkowskich, także *solidarne dzielenie się dobrami publicznymi w ramach europejskiego modelu państwa dobrobytu oraz solidarne ponoszenie ryzyka różnych kryzysów i wyzwań.*

Europejskie wartości w nowym „wielobiegunowym nieładzie” międzynarodowym: aspekty zewnętrzne

- **Zmiany charakteru władzy w świecie**, wzrost znaczenia Południa w relacjach z Północą, fragmentacja Zachodu (Brexit, pakt AUKUS), przesuwanie centrów rozwoju do Azji Wschodniej, rosnąca pozycja Chin i ekspansja roli państw muzułmańskich (Turcja, Arabia Saudyjska, ZEA, Indonezja);
- **Erozja porządku neoliberalnego**, powrót polityki opartej na „silnym” przywództwie, kryzys *welfare state* i demokracji, narastanie populizmu i nowego autorytaryzmu (np. Indeks Demokracji);
- **Tworzenie alternatywnych instytucji i organizacji** m.in. współpraca państw BRICS, budowa „świata bez Zachodu”, powstawanie nowego, globalnego „wielobiegunowego nieładu” opartego na innych wartościach;
- **Spadek atrakcyjności UE i systemu jej wartości, erozja „potęgi normatywnej”** słabnące możliwości promocji wartości na zewnątrz (zob. rozszerzenie UE, Afryka, Bliski Wschód/Gaza, Górski Karabach);
- **Zmiany środowiskowe i energetyczne**, efekt cieplarniany, zmiana dostawców surowców oraz uzależnienie od ich interesów i wartości, masowe migracje do UE, wysokie koszty polityczne i ekonomiczne zmian;
- **Wojna w Ukrainie**: ujawnienie strategicznej słabości UE jako „militarnego pigmeja” sprzyja odchodzeniu od definiowania roli Unii w kategoriach „potęgi normatywnej” w kierunku pragmatyzmu i realizmu.

Liberalny wizerunek światowej gospodarki po kryzysie finansowym (2012)

Udział w globalnym PKB i potencjał demograficzny wiodących światowych bloków handlowych

Blok handlowy	Udział w globalnym PKB (%)	Populacja świata (%)
G7	44	10
EU	17	6
ASEAN	3	8
MERCOSUR	4	5
BRICS	28	45

Source: Henley Global Mobility Report 2024 January

Europejskie wartości w nowym „wielobiegunowym nieładzie” międzynarodowym: aspekty wewnętrzne

- **Rewolucja przemysłowa 4.0** (digitalizacja, robotyzacja, sztuczna inteligencja, nowy podział pracy), spadająca konkurencyjność gospodarcza UE, potencjał gospodarczy UE jest mniejszy od Chin (udział w globalnym PKB).
 - **Przemiany demograficzne:** starzenie się społeczeństw, zmniejszanie udziału młodzieży w populacji, rosnące nakłady na służbę zdrowia, opiekę społeczną i emerytury, spadek innowacyjności i przedsiębiorczości itd.;
 - **Kryzys finansowy** strefy euro (2008+), pandemia COVID-19, kryzysy i stagnacja gospodarcza, deficyty budżetowe, finansowanie zbrojeń i wojny w Ukrainie, inflacja, wysokie koszty transformacji energetycznej;
 - **Wzrost tendencji autorytarnych i populistycznych w UE jako reakcji społecznej na kryzysy;** nieprzestrzeganie lub kwestionowanie zasad praworządności, tendencje odśrodkowe, trudna obrona wartości europejskich wewnątrz Unii (polityczna: art. 7 TUE / prawna: orzecznictwo TSUE / finansowa: warunkowość prawna);
 - **Konflikty interpretacyjne:** polaryzacja polityczna i społeczna podważa spójność wartości europejskich i nadaje im konkurencyjne interpretacje ideologiczne, które osłabiają tożsamość UE (słabość konsensu);
-

Globalni liderzy innowacyjności w 2022 r.

Latin America and the Caribbean

1. **Chile**
2. **Brazil** ☆
3. **Mexico** ↓

Sub-Saharan Africa*

1. **South Africa**
2. **Botswana** ☆
3. **Kenya** ↓

Northern Africa and Western Asia†

1. **Israel**
2. **United Arab Emirates**
3. **Türkiye**

South East Asia, East Asia, and Oceania

1. **Republic of Korea**
2. **Singapore**
3. **China**

Northern America

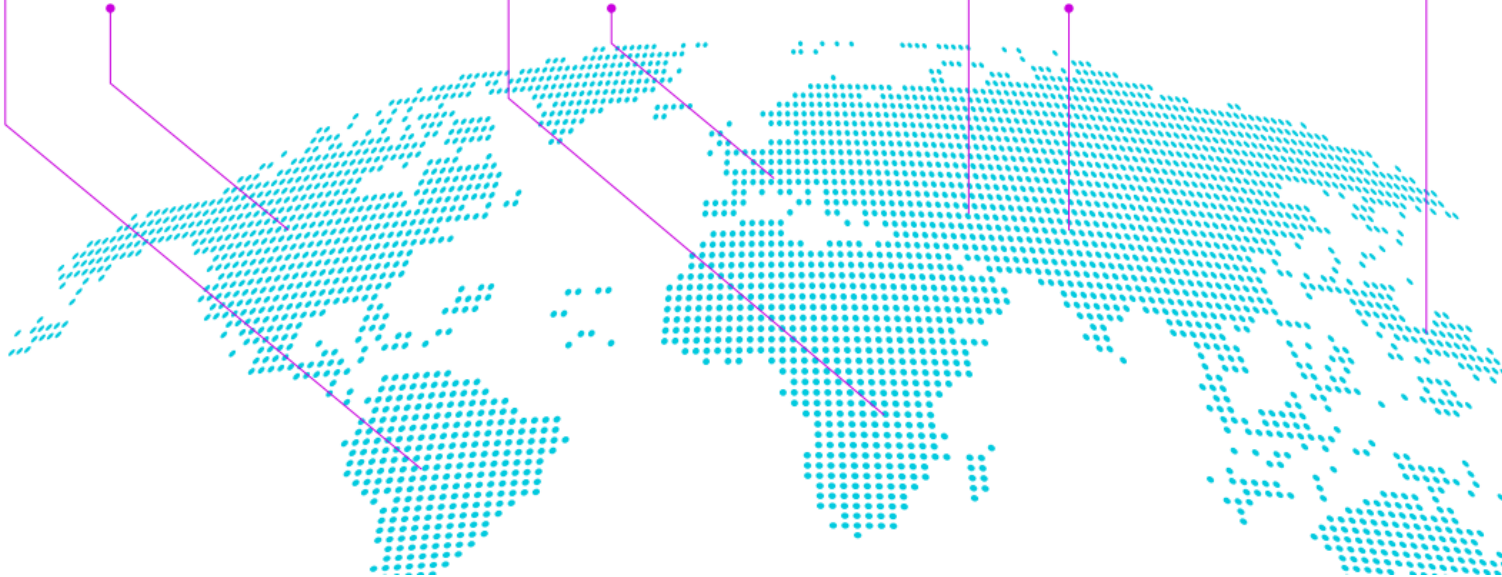
1. **United States**
2. **Canada**

Europe

1. **Switzerland**
2. **Sweden**
3. **United Kingdom**

Central and Southern Asia

1. **India**
2. **Iran (Islamic Republic of)**
3. **Uzbekistan** ☆

Podsumowanie

- **Wartości europejskie jako rdzeń wartości „kolektywnego Zachodu” nie mają uniwersalnych alternatyw.** Rządy autorytarne koncentrują się na władzy i rozwoju definiowanych w kategoriach narodowych.
- **Rozwój społeczny ma charakter probabilistyczny, a nie deterministyczny.** Rolę i miejsce UE w świecie określi jej konkurencyjność, jakość instytucji, innowacyjność (AI), zdolność do rozwiązywania wyzwań klimatycznych i problemów społecznych, atrakcyjność cywilizacyjna oraz umiejętność pozyskiwania sojuszników.